

پوستر آموزشی شماره ۱- نقشه شناختی: «هنرهای برنامه‌ریزی درسی معطوف به عمل فکوران» (راهنمای عمل: برای شرکت‌کنندگان دوره چهار ترمه کارورزی با رویکرد تربیت معلم فکور در دانشگاه فرهنگیان)

هدف اصلی پژوهش معطوف به عمل فکورانه دستیابی به تصمیم‌های موجه درباره اجرای برنامه‌درسی در وضعیت‌های خاص است؛ تصمیم‌هایی در مورد این‌که با در نظر داشتن ماهیت مسئله‌ای یک وضعیت خاص، به این دانش‌آموزان خاص باید چه مطالبی را و چگونه تدریس کرد.

مفهوم «وضعیت‌خاص» پدیده‌ای‌نسی است و پژوهش معطوف به عمل فکوران ممکن است توجه خود را معطوف به سیاست‌ها یا رهنمودهای برنامه‌درسی مربوط به یک کلاس، یک مدرسه، یک ناحیه، یک استان و یا یک ملت بکند.

یک فرض بنیادی پژوهش معطوف به عمل فکوران، این است که مسائل ریشه‌ای برنامه‌درسی، مسائل عملی مربوط به انتخاب و عمل در وضعیت‌های خاص‌اند که دست‌اندرکاران باید از طریق فرایندهای فکوران به آن‌ها بپردازند. این گفته بدان معناست که مدارس و کلاس‌های درس جایگاه‌هایی مهم برای برنامه‌ریزی درسی، سیاست‌گذاری و ارزشیابی از سوی معلمان و مدیران است.

فرض براین است که دست‌اندرکاران مدارس خزانه‌ای از تجربیات مربوط به وضعیت‌ها را در خود به وجود آورند تا به ایشان در حساس بودن نسبت به مسائل برنامه‌درسی، تولید شیوه‌های نوآندیشانه بدیل برای عمل و ارزیابی پیامدهای‌اخلاقی و تربیتی برنامه‌های درسی تولید شده کمک کند.

با اثر شون(۱۹۸۳،۱۹۸۷) تحت عنوان **تفکر حین‌عمل**^۱ و تعابیری که به دنبال داشته است، بحث درباره «**نظارت‌تأملی**»^۱ و **تحقیق در فرایند تفکر‌معلم** و «**دانش عملی**» با پژوهش معطوف به عمل فکوران، رابطه‌ای تنگاتنگ دارند.

سؤال‌های مطرح در پژوهش معطوف به عمل فکورانه آن‌گونه که از لفظ سؤال مستفاد می‌شود- برخلاف دیگر انواع پژوهش در برنامه‌درسی- سؤال‌های پژوهشی نیستند. بلکه سؤال‌هایی درباره سیاست‌ها و نحوه اقدام در وضعیت‌های خاص‌اند. **نتایجی که به دست آمده‌اند** نیز داعیه معرفت عمومی ندارند، بلکه طرح‌هایی برای عمل هستند که از توجیه کافی برخوردارند.

پژوهش معطوف به عمل فکوران‌ه برای آن دسته از سؤال‌ها یا مسائل برنامه درسی مناسب است که معطوف به **مسائل عملی نامعین** باشد- یعنی ضمن در نظر گرفتن همه جوانب چه باید کرد- که هم شامل «**فضاوت‌های مبتنی بر واقعیت**»^۱ و هم «**فضاوت‌های ارزشی**»^۱ است.

رید(۱۹۷۸:۴۲)، «**مسائل عملی نامعین**» را عبارت از طرح سؤال‌هایی می‌داند که باید به آن‌ها پاسخ داد(حتی اگر پاسخ این باشد که نباید هیچ‌کاری کرد)؛ مبنای مشخصی برای پاسخ‌دادن به آن‌ها وجود ندارد؛ متعلق به نوعی شرایط خاص با غایات مطلوب است؛ وضعیت کنونی را مدنظر دارد؛ مشتمل بر حکمیت بین اهداف و ارزش‌های معارض است و نتایجی غیرقابل پیش‌بینی دارد.

هنر ادراک بی‌واسطه و «تصوربرداری تعدمی به ظاهر نامربوط» (ملاحظه نظام‌دار وضعیت از زوایای چندگانه که ممکن است برخی از آن‌ها در نگاه نخست نامربوط جلوه کنند). با این هنرها اختصاصات غنی و متنوع وضعیتی نامطبیوع مورد ملاحظه قرار گرفته، تمیز داده شده و معنا پیدا می‌کنند تا بدین وسیله **سرچشمه مشکلات** تشخیص داده شود.

در استفاده از هنرهای ادراک، شخص با یک مسئله دیرپای فلسفی، یعنی **جستجوی راه‌هایی نظام‌دار و کلی** برای پرداختن به یگانگی^۱ «**موقعیت‌های یگانه**» رو به رو می‌شود.

ساختار اصلی فرایند عمل فکوران

ساختار اصلی فرایند عمل فکوران‌ه با تفصیل نسبی توسط شواب(۱۹۷۸-۱۹۶۹) و دیگران، تحت عنوان هنرهای عملی، شبه‌عملی و به‌گزینی، مشخص شده است.

هنرهای عملی، با این الزام شروع می‌شوند که مؤسسات و فعالیت‌های جاری آن‌ها ضمن آن که حفظ می‌شوند به **تدریج تغییر می‌یابند**، اما به **کلی دگرگون نشوند**. این هنرها با کشف موقعیت مسئله‌ای، یا احساس اصطکاک و ناکامی در «سازمان» و نارسایی‌های مستند به ضعف‌های مشاهده شده در محصولات آن شروع می‌شوند. بدون چنین عدم رضایتی، وضعیت حالت مسئله‌ای نخواهد داشت و به فرایند عمل فکوران احساس نیاز نخواهد شد. این اصطکاک‌ها و ناکامی‌های احساس‌شده **مبین «وضعیت‌های مسئله‌ای»** هستند. شواب، اظهار می‌دارد که وضعیت‌های مسئله‌ای، اموری قابل درک توسط انسان‌های هشیار هستند؛ در حالی که **ماهیت مسئله و نحوه صورت‌بندی آن** چنین نیست. ماهیت مسئله به دید نافذ مشاهده‌گر بستگی دارد. مسائل موجود در یک وضعیت به ندرت از همان ابتدای کار روشن‌اند. افراد درباره ماهیت واقعی مسئله و وضعیتی که مسئله در آن رخ می‌دهد، برداشت‌های بسیار متفاوتی دارند.

شناخت مسائل احساس‌شده در وضعیت‌های مسئله‌دار از طریق نوعی فرایند فکوران در عمومی‌ترین شکل آن مورد کاوش قرار می‌گیرند:

الف) ادراک جزئیات مربوط در وضعیت خاص،
ب) تولید نحوه‌های مختلف صورت‌بندی مسائل،
ج) تولید راه‌حل‌های مختلف، ضمن توجه به همه جوانب و
د) عمل براساس بهترین راه‌حل‌ها و نه صحیح‌ترین آن‌ها.

ب-۱) هنرهای مسئله‌پردازی: آن‌هایی هستند که شخص[برنامه‌ریز، مدیر، استادراهنما، معلم‌راهنما، کارورز و دانش‌آموزان، اولیا و ...] به واسطه آن‌ها صورت‌بندی‌ها و راه‌های بدیل را برای موقعیت‌ها مسئله‌ای مطرح می‌کند و ضمن در نظر داشتن همه راه‌حل‌ها، براساس بهترین و «نه» درست‌ترین آن‌ها اقدام می‌کنند.

شواب، اظهار می‌دارد: «**مطلوبیت هر بدیل** باید احساس شود و به وسیله نمایندگان همه کسانی که تحت‌تأثیر اقدام منتخب قرار می‌گیرند، «**آزمایش**»^۱ شود و گروه مشابهی نیز باید به شناسایی مسائل و نیز راه‌حل‌های آن‌ها مبادرت ورزد. شواب و دیگران(۱۹۸۳-۱۹۶۹) از **ترکیب مطلوب گروه‌ها** برای مقاصد پژوهش معطوف به عمل فکوران‌ه بحث کرده‌اند. وی توصیه می‌کند که حاملان دانش و تخصص در زمینه **چهار عنصر مشترک برنامه‌درسی** یعنی: ۱- موضوع(مانند آشنایی با مطالب علمی موردنظر و رشته‌علمی مربوط)، ۲- یادگیرندگان(مانند توانایی‌ها، سبک‌های یادگیری، نگرش‌ها و آرمان‌ها)، ۳- محیط اجتماعی- فرهنگی(مانند ویژگی‌های جوامع‌محلی، پیشینه اقتصادی – اجتماعی و اشتغال در آینده) و ۴- معلمان(مانند پیشینه، نگرش‌ها، رویکردهای تدریس و اشتیاق به آزمون روش‌های جدید). در اختیار داشته باشند.

او هم چنین توصیه می‌کند که گروه باید شامل: افراد متخصص در فرایندهای عمل فکوران و «ساخت برنامه‌درسی» باشند.

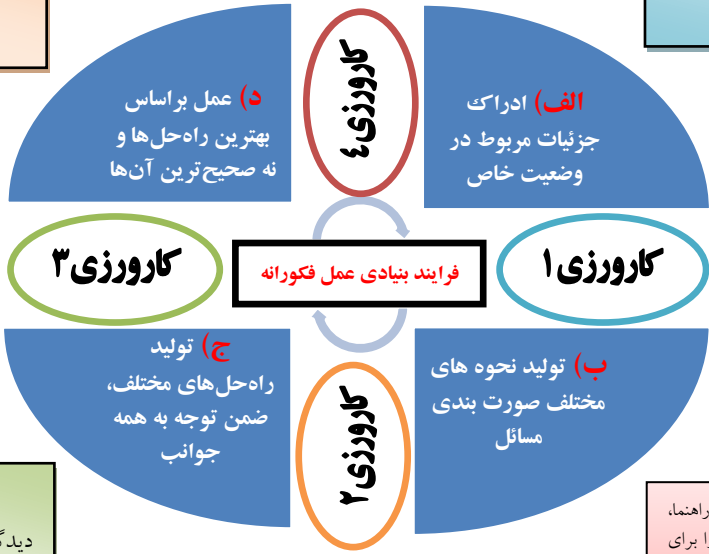
علاوه براین، گروه نیازمند **حضور افراد متخصص در ارزشیابی برنامه‌درسی** است؛ زیرا داده‌های ارزشیابی در پژوهش فکوران نقشه مهم ایفا می‌کنند و این امر می‌توانند نقطه عزیمتی جهت بازنگری برنامه‌درسی باشد و برای همه مراحل عمل فکوران‌ه شواهد و بازخورد ارائه دهد.

برای ساخت‌دهی به فرایندصورت‌بندی مسئله در برنامه‌ریزی درسی فکوران، استفاده از رویکرد فرایند گروهی ساختار یافته موسوم به «**فرایند گروهی اسمی**»(NGP)

تجربه و توصیه شده است. در روش فرایند گروهی اسمی، اعضای گروه به گونه‌ای برگزیده می‌شوند که نمایندگان‌ای از دانش و تجربه مربوط به چهار عنصر مشترک تربیتی، دانش‌آموزان، معلمان، ماده‌درسی و شرایط اجتماعی – فرهنگی(محیط) حضور داشته باشند. در ابتدای اجرای این روش وظیفه‌ای تعیین می‌شود و هر عضو به مدت ۲۰ دقیقه در سکوت بدان می‌پردازد.

الگوی ارزیابی یافته‌های پژوهش معطوف به عمل فکوران:

یافته‌های دیگر اشکال پژوهش در برنامه‌درسی در درجه اول با استانداردهای مورد استفاده برای فرایند و محصول پژوهش و با معیارهای مربوط به روایی، پایایی، تعمیم‌پذیری، صرفه‌جویی، انسجام و غیره ارزیابی می‌شوند. یافته‌های پژوهش معطوف به عمل فکوران‌ه که ریشه در انتخاب‌ها و داوری‌های واقعی و ارزشی افراد درگیر در این نوع پژوهش دارند، نیز با ارجاع به عقل، داوری، شخصیت، تجربه و دانش افراد درگیر در عمل فکوران‌ه ارزیابی می‌شوند.

عناصر مشترک تربیتی به عنوان یک نظام هماهنگ‌کننده(محور مختصات) و از سنخ یک نظام هماهنگ‌کننده(محورمختصات) هستند و در جریان عمل فکوران وظایفی چند را به انجام می‌رسانند. نقش آن‌ها عبارت است از:

– ارائه فهرست وارسی برای هدایت ادراک؛
– ارائه اصطلاحات و مقوله‌هایی که به کشف جزئیات موجود در یک وضعیت و تعیین اهمیت آن‌ها کمک کنند؛
– تدارک ملاک‌هایی برای ملاحظه نحوه‌های مختلف صورت‌بندی‌مسئله و راه‌حل‌های مختلف آن و
– ارائه یادآوری‌هایی در مورد این که باید چه جنبه‌هایی از وضعیت را مورد کاوش عمیق و چه جنبه‌هایی را به منظور بررسی متعادل سیاست‌های محتمل مورد ارزیابی قرار داد.
استفاده از موارد مذکور به اجتناب از محدودنگری و حفاظت در مقابل استدلال‌های یک بعدی کمک می‌کند.

ب-۱) هنرهای مسئله‌پردازی: آن‌هایی هستند که شخص[برنامه‌ریز، مدیر، استادراهنما، معلم‌راهنما، کارورز و دانش‌آموزان، اولیا و ...] به واسطه آن‌ها صورت‌بندی‌ها و راه‌های بدیل را برای موقعیت‌ها مسئله‌ای مطرح می‌کند و ضمن در نظر داشتن همه راه‌حل‌ها، براساس بهترین و «نه» درست‌ترین آن‌ها اقدام می‌کنند.

ترکیب پیشنهادی برای گروه کارورزی پردیس/ مدرسه:

مثلاً شواب(۱۹۸۳) توصیه می‌کند که «گروه برنامه‌ریزی درسی» مرکب از مدیر مدرسه، نمایندگان اهل محل، معلمان، دانش‌آموزان و شخصی متبحر در فرایندهای عمل فکوران باشند.

منطق به کار رفته در پژوهش معطوف به عمل فکوران‌ه ریشه در «نظریه‌های استدلال عملی» دارد که استانداردهایی را برای ارزیابی استدلال فراهم می‌سازد تا به وسیله آن‌ها «تصمیم‌های مربوط به مسائل عملی نامعین» تأیید شوند. **نظریه‌های استدلال عملی**، عموماً استدلال‌های عملی را مرکب از پیش‌فرض‌هایی می‌دانند که مشتمل بر داوری‌های واقعی و ارزشی بوده، در یک فرایند عمل فکوران‌ه برای توجیه داوری‌ها، تصمیم‌ها و اقدامات مورد بررسی قرار می‌گیرند.

خصوصیات افراد درگیر در فرایند عمل فکوران[استادن و سملان راهنما].

نکته اصلی در اجرای عمل فکوران‌ه و استدلال‌عملی، خصوصیات افراد درگیر در فرایند عمل فکوران‌ه است. هر اندازه هم که بتوان برای ساخت‌دهی به فرایند عمل فکوران‌ه و تدوین استدلال‌های عملی رهنمودهای کلی ارائه کرد، باز روش‌های‌پژوهش در نهایت به توانایی‌ها و صلاحیت‌های شرکت‌کنندگان در این فرایند وابسته‌اند.

آیا آنان از تعلیم و تربیت آزادمنشانه گسترده که بر داوری آن‌ها مؤثر باشد برخوردارند؟ / آنان چه نوع ویژگی‌های شخصیتی و چه تجربیاتی را با خود به فرایند عمل فکوران‌ه می‌آورند؟؛ به طورکلی، نسبت به تعلیم و تربیت چه نوع تجربه‌ای دارند؟/ سطح خبرگی آن‌ها در مورد وضعیت‌های تربیتی در چه حدی است؟/ میزان تجربه مستقیم آنان نسبت به وضعیت خاصی که موضوع عمل فکوران‌ه است تا چه اندازه است؟ / ... و

د-۱) هنرهای تأملی(reflexive)، برای تعیین زمان خاتمه بخشیدن به فرایند تأمل و واردشدن به مرحله اقدام و عمل.

فاکس(۱۹۷۲) اظهار می‌دارد که **رویکرد «به‌گزینی»** توصیه شده برای پژوهش معطوف به

عمل فکوران‌ه مستلزم این است که هیچ نظریه یا مکتب فکری در مورد یک عنصر مشترک مانند موضوع درسی بر ذهن افراد حاکم نباشد یا این که دید شرکت‌کنندگان را نسبت به شقوق محتمل محدود نسازد.

ج-۱) هنرهای «به‌گزینی» در متناسب‌سازی، تطبیق و ترکیب

دیدگاه‌های‌نظری و رشته‌ای برای پرداختن به مسائل خاص برنامه‌درسی

در **مرحله نخست** «کارگزاران» و «پژوهشگران» به صورت دو نفره و با استفاده از مصاحبه‌های نیمه سازمان‌یافته ضبط و پیاده شده و تأمل بر آن‌ها به فهم مشترکی درباره مسائل موجود در یک وضعیت دست می‌یابند.

در **مرحله دوم**، گروه‌های چهار یا پنج نفره از افرادی که در مرحله نخست شرکت داشتند، عبارات مکتوب همدیگر را مرور کرده خلاصه‌ای از آن را برای گروه خود تهیه می‌کنند.

در **مرحله سوم**، گروه بزرگی مرکب از شرکت‌کنندگان در مراحل اول و دوم، عبارات خلاصه شده هر گروه کوچک را مرور می‌کنند تا به شناسایی و دسته‌بندی مسائل و موضوعات اصلی مرتبط با موضوع پژوهش بپردازند.

در **مرحله چهارم**، کل گروه سیاست خاصی را اتخاذ و تصویب می‌کنند.

چگونه «هنرهای به‌گزینی» و «هنرهای عملی» با یکدیگر در هم می‌آمیزند؟

شواب اظهار می‌دارد که «این هنرها در مجموع با به کارگیری یک اصل در وضعیتی خاص، از طریق «انطباق دو جانبه»^۱ سرو کار دارند.

اصل[نظریه] باید انتخاب و با توجه به وضعیت موردنظر تعدیل شود. اما وضعیت موردنظر تنها مصداق[موردی] از این نظریه یا هر نظریه دیگری است که برای انجام چنین کاری ساخته شده است.

پژوهش معطوف به عمل فکوران‌ه از طریق به کارگیری «هنرهای به‌گزینی»- برای تعیین این که چه ترکیبی و چه بخش‌هایی از علوم و نظریه‌ها پرتوهای سودمندی را بر مسائل خاص برنامه‌درسی می‌افکنند- از دیدگاه‌های نظری و چندرشته‌ای نیز الهام می‌گیرد. شواب(۱۹۷۸/۱۹۷۱) با ارائه مثال‌هایی از نظریه شخصیت برای تشریح هنرهای به‌گزینی و چگونگی تدریس آن‌ها، تحلیلی جالب از این هنرها عرضه می‌کند. با این حال، اصولاً استفاده از هنرها به‌گزینی به دانش‌نظری و رشته‌ای افراد دخیل در عمل فکوران‌ه بستگی دارد.

صورت‌بندی مسائل موجود در یک وضعیت، در درجه اول بر «**هنرهای ادراک و تحلیل**» متکی است؛ در حالی که **صورت‌بندی راه‌حل‌ها** تا اندازه زیادی بر «**هنرهای ابداع**»^۱ تکیه دارد.

بخش اعظم رهنمودهای ذکر شده برای صورت‌بندی مسئله در تولید راه‌حل‌ها نیز کاربرد دارند. این موارد عبارتند از:

– استفاده از فرایندهای گروهی/ رویکردهای فرایند گروهی ساختاریافته،

– استفاده از عناصر تربیتی مشترک،

– مشاهده و گردآوری داده‌ها و

– استفاده از هنرهای به‌گزینی. به علاوه، منابع‌آموزشی و راهبردهای تدریس تدوین شده،

– مثال‌های مربوط به سنجش امکان اجرا و

– پیامدهای بیابیه سیاست‌ها،

به صورت‌بندی مسائل و نظرافکنند در راه‌حل‌ها کمک می‌کند.

شواب (۱۹۷۸/۱۹۷۹) توصیفی کلی از این فرایند عرضه می‌کند. اتکننیز(۱۹۸۶)، فاکس(۱۹۷۲) و رید و واکر(۱۹۷۵) نمونه‌هایی عالی ارائه می‌دهند.

شواب با بهره‌گیری از **هنرهای «به‌گزینی»**(استفاده از دیدگاه‌های نظری چندگانه و چندرشته‌ای) و **بررسی «چندمنظری»**(مثل مشاهده مسئله‌ای از طریق سلسله‌ای از لنزها)، نقش مهمی را برای نظریه در پژوهش معطف به عمل فکوران‌ه ترسیم می‌کند. هنرهای به‌گزینی ریشه در نوعی برداشت از ماهیت نظریه‌پردازی و نظریه‌های حاصله دارند.

به واسطه این هنرها می‌توانیم محدودیت‌ها و انحراف‌های اجتناب‌ناپذیر هر نظریه را آشکار کنیم و مشخص سازیم که چه ترکیب‌ها و چه بخش‌هایی از علوم و نظریه‌ها پرتوهای سودمندی را بر مسائل خاص برنامه‌درسی می‌افکنند و بدین وسیله آن را در میدان عمل سودمند می‌سازند.

^[1] حسین زاده، غلامحسین (۱۳۹۳). پوستر آموزشی شماره ۱: نقشه‌شناختی: هنرهای برنامه‌ریزی درسی معطوف به عمل فکوران» (راهنمای عمل: برای شرکت‌کنندگان دوره چهار ترمه کارورزی با رویکرد تربیت معلم فکور). دانشگاه فرهنگیان: معاونت آموزشی؛ گروه کارورزی

^[2] منبع: سی شورت ادموند (۱۳۸۷). روش‌شناسی مطالعات برنامه‌درسی، ترجمه: محمودره‌حمدی و همکاران، بخش۱:۱۶. آیین‌هریس، پژوهش معطوف به عمل فکوران، هنرهای برنامه‌ریزی، ترجمه: محمودره‌حمدی و لطفعلی عابدی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم‌انسانی دانشگاه‌ها(است)، مرکز تحقیق و توسعه علوم‌انسانی، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، چاپ اول، زمستان، صص ۳۶۵-۳۹۴.